

UDK 811.163.42'373.46(038)

811.163.42'374(038)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 3. IV. 2023.

Prihvaćen za tisak 3. X. 2023.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.49.2.6>

Kristian Lewis

Institut za hrvatski jezik

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

orcid.org/0000-0002-9202-9702

kewis@ihjj.hr

Dalibor Vrgoč

Hrvatsko vojno učilište „Dr. Franjo Tuđman”

Ilica 256b, HR-10000 Zagreb

orcid.org/0000-0002-6259-0187

dalibor.vrgoc@morh.hr

POVIJEST NAZIVA *CJEPIVO* U HRVATSKOJ LEKSIKOGRAFIJI

U ovome je radu istraživački interes usmjeren na prve zapise, tvorbu i razvoj značenja naziva *cjepivo* u hrvatskome jeziku u medicinskome, konkretnije imunološkome smislu – od njegovih prvopotvrđenica u leksikografskim vrelima i periodici druge polovine 19. stoljeća preko najstarijih terminoloških rječnika do njegova bilježenja u kasnijim rječničkim i enciklopedijskim ostvarenjima. Pokazat će se kako je hrvatski jezik nedugo nakon revolucionarne pojave koncepta cijepljenja (*vakcinacije*) zaslugama oca vakcinologije Edwarda Jennera, a time posljedično i cjepiva, pronašao tvorenicu koja nije ustupila mjesto internacionalizmu *vakcina*. Štoviše, jedan je od rijetkih slavenskih jezika koji se nije priklonio posuđenici. Ovim se istraživanjem još jednom potvrđuje teza o bogatim tvorbenim mogućnostima hrvatskoga jezika, koje su posebno zaživjele u jeku njegova terminološkoga procvata u drugoj polovini 19. stoljeća. U istraživanju se iznosi i pregled nastanka naziva *cjepivo* u engleskome, jeziku u kojemu je i osmišljen taj naziv i razvijena njegova tvorbeno-prodica, te se iznose novi pogledi na dosadašnje zaključke o vrsti riječi koju je Jenner namijenio obliku *vaccine*.

Uvod¹

Čovječanstvo je razvojem medicine u nekoliko posljednjih stoljeća svjedočilo nizu izuma i otkrića bez presedana, no prvo mjesto po tome pitanju zasigurno zaslužuje postupak i učinci cijepljenja. Premda se primitivni oblici pokušaja cijepljenja (*variolacije* ili *pučkoga cijepljenja*) kao načina imunizacije populacije i prevencije širenja zaraznih bolesti mogu pratiti kroz povijest – od Kine, preko Indije, Afrike i Turske do konačno Europe – tek je zaslugama engleskoga liječnika i jednoga od pionira imunologije Edwarda Jennera (1749. – 1823.) na samome kraju 18. stoljeća utrt put znanstvenome razvoju te medicinske grane i sustavnije primjene cijepljenja. Jenner je 1796. istražujući velike boginje ustanovio da se primjenom pripravka načinjenoga od kravljih boginja kod ljudi znatno smanjuje mogućnost oboljenja od velikih boginja. Začetnik cijepljenja nazvao je primijenjeni pripravak *vakcinom* (1798.), prema latinskoj riječi za kravu – lat. *vacca*, dok je njegov suradnik Richard Dunning osmislio riječ i za sam postupak *vakcinacija* (1800.).

Jenneru se često pogrešno pripisuje uvođenje naziva *vakcinacija* (engl. *vaccination*), no on sam je 17. svibnja 1803. na prvome zasjedanju *Royal Jennerian Society* – institucije osnovane pod pokroviteljstvom princa i princeze od Walesa nakon Jennerova otkrića kako bi se znanstveno i sustavno pristupilo suzbijanju velikih boginja – inzistirao da se zasluge za naziv *vakcinacija* pripišu njegovu prijatelju i liječniku Richardu Dunningu (Baxby 1999).

U etimološkome smislu posebno je zanimljivo gramatičko kolebanje kad je riječ o nazivu *vakcina*. Naime, Jenner je za engleski naziv *cowpox* 1798. osmislio latinsku svezu *variolaë vaccinaë*, pri čemu je *vaccinaë* odnosni pridjev *kravljji*. Svezu *variolaë vaccinaë* uveo je upravo u prvome izdanju svojega djela podužega naziva *An inquiry into the causes and effects of the variolaë vaccinaë; a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name of the cow pox* (1798.). Štoviše, u drugome, doradjenom izdanju iz 1800. pridjev *vaccine* Jenner počinje rabiti i radi osmišljavanja višerječnih naziva koji se provlače diljem njegova „manifesta o cijepljenju” kao što su: *vaccine disease* za kravlje boginje (Jenner 1800: 168), *vaccine matter* za

¹ Zahvaljujemo recenzentima na preporukama i smjernicama, koje su uvelike pridonijele boljemu predstavljanju rezultata ovoga istraživanja.

pripravak (Jenner 1800: 2), *vaccine inoculation* za unošenje/inokulaciju virusa kravljih boginja (Jenner 1800: 145). K tome, u izdanju iz 1800. mogu se pronaći i mjesta na kojima *vaccine* rabi kao imenicu upravo u smislu pripravka, odnosno seruma koji je unosio inokulacijom. Ilustrirat ćemo to navodom iz njegove knjige: *I do suppose that those which the doctor speaks of originated in the action of variolous matter which crept into the constitution with **the vaccine**. And this I presume happened from the inoculation of a great number of the patients with variolous matter (some on the third, others on the fifth, day) after **the vaccine** had been applied...* (Jenner 1800: 147–148).

[148]

which crept into the constitution with the vaccine. And this I presume happened from the inoculation of a great number of the patients with variolous matter (some on the third, others on the fifth day) after the vaccine had been applied; and it should be observed, that the matter thus propagated became the source of future inoculations in the hands of many medical gentlemen who appeared to have been previously unacquainted with the nature of the Cow Pox.

Slika 1.: Riječ *vaccine* u odlomku iz Jennerova djela (1800.)

U literaturi se mogu pronaći pojašnjenja kako su francuski autori pišući o Jennerovu otkriću počeli ubrzo zatim rabiti francusku imenicu ženskoga roda *vaccine* za kravlje boginje (engl. *smallpox*) te imenicu muškoga roda *vaccin* za samu tvar koja se inokulirala, odnosno cjepivo.² I uistinu, *Trésor de la langue française informatisé* (Digitalizirana riznica francuskoga jezika), nastao suradnjom Francuskoga nacionalnog centra za znanstvena istraživanja i Sveučilišta u Lorraineu, potvrđuje kako je već 1799. u francuskome jezičnome korpusu potvrđen naziv ženskoga roda *vaccine*,³ a samo dvije godine zatim 1801. naziv muškoga roda

² Merriam-Webster Dictionary, s. v. vaccine, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/vaccine-the-words-history-aint-pretty> (pristupljeno 26. siječnja 2023.).

³ Étymol. et Hist. I. 1799 «petite vérole des vaches (qui, inoculée à l'homme, peut conférer l'immunité contre la variole)» (Bibl. britannique, t. 11, Genève, an VII, p. 311 et 312); <http://stella.atilf.fr/> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

vaccin,⁴ oba kao imenice – prvi za bolest, a drugi za tvar koja je služila kao cjevivo. O angažiranosti francuskih znanstvenika i odjeka koje je Jennerovo otkriće imalo na europskome kontinentu rječito govori i podatak da su Francuzi imali prijevod prvoga izdanja Jennerove knjige već 1800. godine (usp. Jenner 1800a). Ipak, u njoj nismo pronašli uporabu riječi *vaccin* i *vaccine*. Značenje *vaccin* u smislu pripravka pojavilo se u francuskom leksiku 1801., netom nakon što ju je i Jenner počeo rabiti kao imenicu u engleskome izdanju iz 1800. U svakom slučaju, Jenner je u svojim zapisima rabio naziv *vaccine* uglavnom kao pridjev, no ovdje možemo ustvrditi kako ga je po svoj prilici – premda rjeđe – zamislio i kao imenicu.

Kao što smo spomenuli, nedugo nakon što je 1798. Jenner objavio svoje djelo, Dunningov naziv *vaksinacija* nastao tvorbenim postupkom stapanja (engl. *blending*) *vaccine* + *inoculation* preuzeo je prednost nad nazivom *vaccine inoculation* (Dunning 1800). Konačnoj popularizaciji naziva *vaksinacija* pridonio je najviše Louis Pasteur, koji je 1881. počeo rabiti taj naziv za postupak inokulacije protiv bilo koje bolesti, a ne samo velikih boginja (Barber 2007).

U kontekstu spomenutih otkrića potrebno je naglasiti prilično nepoznatu epizodu cijepjenja protiv velikih boginja zabilježenu u Hrvatskoj, i to pet godina prije Jennerova prvog povijesnog cijepjenja. Naime, u Hrvatskome državnom arhivu u Protokolu 30/32 Zagrebačke županije iz 1791. čuva se sljedeći rukopis, s datumom 3. kolovoza, zapisan latinskim kao tadašnjim službenim jezikom na hrvatskome ozemlju:

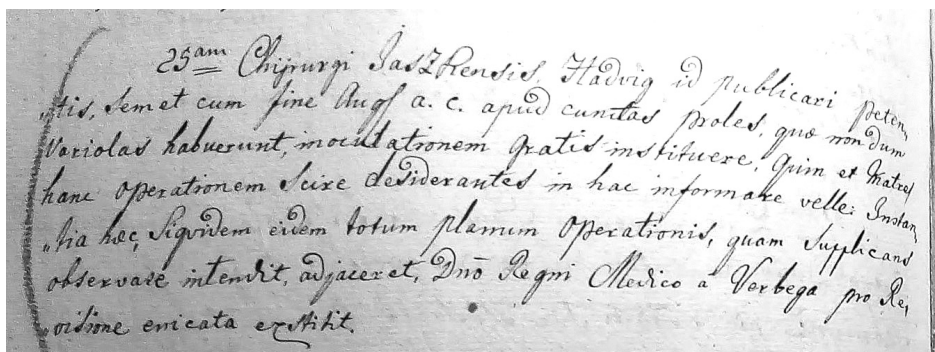
25am

Chirurgi Jaszkenis Hadvig id publicari petentis, semet cum fine Aug[u]s[ti] a[nni] c[urrentis] apud cunctas proles quae nondum variolas habuerunt, inoculationem gratis instituere, quin et matres hanc operationem scire desiderantes in hac informare velle. Instantia haec, siquidem eidem totum planum operationis, quam supplicans observare intendit, adjaceret, D[omi]no Regni Medico a Verberga pro Revisione enicata exstitit.

⁴ Étymol. et Hist. 1. a) 1801 «substance organique propre à créer une réaction immunitaire contre la variole» (*Décade philos.*, no 16, 10 ventôse an IX, p. 390 et 391); <http://stella.atilf.fr/> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

25. [zahtjev?]

[...] jaskanskoga kirurga Hadviga koji traži da se objavi to da on krajem kolovoza tekuće godine priprema besplatno inokulaciju među svom djecom koja još nisu preboljela boginje i da želi o tome obavijestiti majke zainteresirane za taj postupak. Ova inicijativa, premda joj je bio priložen čitav plan postupka koji je podnositelj molbe namjeravao nadgledati, zaustavljena je da je preispita gospodin Verbeg, liječnik Kraljevine.⁵

Slika 2.: Odlomak iz Protokola Zagrebačke županije 30/32 iz 1791. © Hrvatski državni arhiv

U hrvatskim se medicinskim krugovima Ferdinanda Hadviga, liječnika iz Jastrebarskoga, smatra začetnikom hrvatske vakcinologije. Hadvig je 1791. završio studij medicine u Pragu te je iste godine u Jastrebarskome proveo prvo cijepljenje protiv velikih boginja (Kotarski 2020: 1). Tomu u prilog govore navedeni arhivski zapisi te dokumenti koji se čuvaju u Pragu. Osim toga, pokazalo se kako je Hadvig u velikoj mjeri bio ispred svojega vremena – uvidjevši važnost prevencije, cijepio je osobe koje nisu preboljele velike boginje, za djecu je tražio privolu majki dajući im pritom upute o cijepljenju, a sam postupak bio je besplatan (Vodopija 2003: 4–5).

Nakon uvodnoga pogleda u korijene koncepta *vakcinacije* i *vakcine* te njihovih terminoloških rješenja, čija ishodišta nalazimo u engleskome jeziku te dosad malo poznatim dosezima hrvatskih znanstvenika, u ostatku rada posvetit ćemo

⁵ Zahvaljujemo dr. sc. Sanji Perić Gavrančić iz Instituta za hrvatski jezik na prijevodu latinskoga rukopisa na hrvatski jezik.

se hrvatskim rješenjima za naziv *vakcina*, odnosno etimologiji i što dubljim povijesnim potvrdama riječi *cjepivo* u hrvatskoj leksikografiji i periodici.

Metodologija i teorijske osnove

Metodološki pristup istraživanju u najvećoj se mjeri temelji na kvalitativnoj metodi i deskriptivnome tipu istraživanja. Interes je dijakronijskim uvidom u prvome redu bio utvrditi što starije potvrde koncepta *vaccine* i njegovih hrvatskih rješenja u općoj leksikografiji, terminološkim rječnicima i jezičnim priručnicima. Stoga smo analizu proveli na odabranim hrvatskim, u pravilu dvojezičnim rječnicima objavljenim netom nakon izuma cjepiva, a zatim i na višejezičnicima i jednojezičnicima nastalim tijekom 20. i 21. stoljeća. Početne spoznaje o naslovnoj temi ovoga rada dobili smo iz kratkoga te vremenski i opsegovno nevelikoga istraživanja koje je proveo Kristian Lewis (2021.), a njih smo proširili korpusnom pretragom relevantnih rječnika. Provjerene su natuknice u 24 opća rječnika, odnosno sveukupno 31 izdanje u razdoblju od 1801. do 2015. godine te pet stručnih rječnika – četiri medicinska i jedan višedisciplinarni u sveukupno osam izdanja u razdoblju od 1868. do 1940. godine. Zbog internacionalizma *vakcina*, koji nije u većoj mjeri zaživio u hrvatskome standardnojezičnom korpusu, provjerili smo i rječnike stranih riječi, no tu smo samo potvrdili prethodne rezultate Lewisovih istraživanja. U mjeri relevantnoj za istraživanje proučeni su i prvijenci hrvatske enciklopedike.

Posebna pozornost, kako smo već naveli, posvećena je prvim hrvatskim terminološkim rječnicima, posebno onima medicinskoga nazivlja. U bibliografskome smislu tu su nam ponajprije poslužili radovi Ive Padovana (1991.) te Jasmine Tolj, Nataše Jermen i Zdenka Jecića (2019.). U ovome segmentu leksikografskih izvora nastojali smo zaći što dublje u povijest te smo krenuli od prvoga takvog rječnika u hrvatskoj terminološkoj leksikografiji u drugoj polovici 19. stoljeća (Dežman 1868.), a zatim istraživanje protegnuli na sve objavljene terminološke rječnike u sljedećim desetljećima ključne za dijakronijski uvid u dinamiku bilježenja naziva *cjepivo*. Suvremeni terminološki rječnici ovdje nisu bili od posebnoga zanimanja jer je prethodnim istraživanjem potvrđena zastupljenost u rječ-

nicima druge polovice 20. stoljeća (Lewis 2021.). Popis općih i stručnih rječnika te njihove pokrate navodimo kronološki na kraju rada u odjeljku *Izvori*.

Nadalje, pretražili smo i potvrde u periodici, koja je u 19. stoljeću u začetcima hrvatskoga novinstva bila pisanim, gotovo akademskim svjedokom onodobnih krajnje dinamičnih znanstvenih strujanja. To se u prvome redu odnosi na *Vienac*, temeljni list hrvatske književnosti i kulture 19. stoljeća.

U drugome dijelu rada istraživački interes usmjeren je na etimologiju, u kojemu progovaramo o nemedicinskim korijenima naziva i značenjskome raslojavanju na područje biologije i botanike te medicine, odnosno farmaceutike. Kratko se osvrćemo i na jednu zanimljivu hrvatsku tvorenicu koja nije zaživjela, a nastala je upravo po uzoru na Jennerovu tvorbu.

Dijakronijska analiza

Opći rječnici

Potragu za prvim potvrdama naziva *cjepivo* započeli smo u hrvatskim općim, višejezičnim rječnicima objavljenima nakon Jennerova otkrića samoga pripravka koji je nazvao *vakcina*. Započeli smo sa Stullijevim opsežnim trojezičnim rječnikom iz 1801., koji je doživio tri izdanja u razdoblju 1801. – 1810., no u njemu nismo našli traženih potvrda. Jednako tako, ni u VOL 1802, RBF 1839/1840, MUR 1842, DRO 1846, VES 1853, VES 1854 i PAR 1858 nisu pronađene potvrde riječi *cjepivo*, ni kao samostalna rječnička natuknica, ni kao dio natukničkoga grozda.

Prvi hrvatski rječnik u kojemu je potvrđen naziv *cjepivo* u smislu seruma za cijepljenje protiv zaraznih bolesti je Šulekov *Němačko-hrvatski rěčnik* (ŠUL 1860). Bogoslav Šulek u tome kapitalnom djelu hrvatske leksikografije, koje obiluje novotvorenicama i oživljenicama, pod natuknicom *Impfungsstoff, m.* kao hrvatski ekvivalent donosi tvorenicu *čěpivo*. To je, prema podatcima dobivenim našom analizom, prvopotvrđenica današnjega naziva *cjepivo* u hrvatskoj leksikografskoj baštini.

Impfanstalt, f. cĕpilište boginjah.
Impfarzt, m. ucĕpnik ; boginjar.
Impfen, v. a. cĕpiti, ucĕpiti ; einen Baum
 —, cĕpiti i. navrnuti, navrtati (kalamiti) drvo ; in den Spalt —, cĕpiti i. navrnuti na razcĕp i. razkol ; in die Rinde —, cĕpiti u koru ; Kuhpocken —, cĕpiti, ucĕpiti, metati (kalamiti) boginje i. koze ; navrnuti, prepisati, presaditi kraste.
Impfer, m. ucĕpnik.
Impfling, m. cĕpljenik ; —, f. cĕpljenica.
Impfmesser, n., Impfnadel, f. cĕpilica.
Impferreis, f. Pflöpfreis.
Impfung, f. cĕpljenje ; navrt, navrtanje.
Impfungsarzt, f. Impfarzt.
Impfungsprämie, f. cĕpnina.
Impfungsteil, m. cĕpivo.
Impfungzeugniß, n. svĕdoĕba o cĕpljenju (boginjah) ; cĕpovnica.
Impfwunde, f. cĕpak.
Impflafabel, f. Unversĕhnlich.

Slika 3: Potvrda rijeĕi *cjepivo* u Šulekovu *Nĕmaĕko-hrvatskome rĕĕniku* (1860.)

Premda u Parĕiĕevu hrvatsko-talijanskome prvijencu iz 1858. (PAR 1858) ne nalazimo traŕeni naziv, veĕ u njegovu drugom izdanju iz 1874. (PAR 1874) moŕemo pronaĕi u polaznome hrvatskom jeziku imenicu *cjepivo*, koju Parĕiĕ na talijanskome objašnjava svezom *innesto vaccino*. Ista rjeŕenja navodi u kasnijim izdanjima rjeĕnika (PAR 1901 i PAR 1908).

Ciepile, pioca, m. innestatore.
Ciepilo, a, n. innestatojo.
Ciepiti, pim, vai. innestare.
Ciepivo, a, n. innesto vaccino.
Ciepnja, f. innestatura.

Slika 4: *Cjepivo* u Parĕiĕevu *Rjeĕniku slovinsko-talijanskome / Vocabolario slavo-italiano* (1874.)

U obratnome talijansko-hrvatskome rjeĕniku iz 1887. (PAR 1887) Parĕiĕ nastavlja s *cjepivom* u svojemu leksiĕkom repertoaru tako da na njega nailazimo na dva

mjesta – s. v. *vaccino m.* Parčić donosi *cjepivo*, koje ovdje prikazujemo u široj tvorbenoj porodici, dok za svezu *pus vaccino* predlaže *kravje cjepivo*.

Vaccinare, va. cjepiti, uciepiti boginje
 il. *kozice; navrnuti, prepisati, pre-*
saditi kraste.
Vaccinatore, m. cjepilac.
Vaccinazione, f. ciepljenje boginjâ il.
kozicâ.
Vaccino, agg. kravji; — m. cjepivo,
kravinjak.
Āus, m. gnoj; — vaccino, kravje cie-
pivo; kravinjak.

Slika 5: *Cjepivo* u Parčićevu rječniku *Vocabolario Italiano-Slavo (Croato) / Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)* (1887.)

Budući da je u hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi prepoznata poveznica između Šuleka i Parčića u pogledu leksičkoga inventara, no tu poveznicu potrebno je dalje istražiti, može se pretpostaviti kako je Parčić preuzeo Šulekovo ranije rješenje.⁶ Tomu u prilog govori i činjenica kako Šulek svoje rješenje zapisuje 1860., dok ga Parčić u rječniku iz 1858. ne navodi.

U smislu općih rječnika Šulekov se rječnik, po svoj prilici, pokazao ishodišnim za naziv *cjepivo* jer, vidjet ćemo dalje u analizi, nailazimo na njega i u rječniku Ivana Filipovića *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkog jezika* iz 1869. godine.

Ipak, s obzirom na to da se hrvatski jezik u sljedećim desetljećima našao u previranjima vlastite standardizacije, pri čemu se nekoliko filoloških škola različitih težnja i orijentacija nadmetalo za primat, to se očito odrazilo i na postojanost naziva *cjepivo* kroz nekoliko sljedećih rječnika. U prvome redu ta se tvrdnja odnosi na *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880. – 1976.), tzv. Akademijin rječnik (ARJ), čija se standardnojezična i leksička koncepcija temelji na zasada-ma hrvatskih vukovaca, koji su zazirali od „rđavih neologizama” (Rožić 1913) poput šulekovskoga *cĉpiva*. Pretraga naziva *cjepivo* u ARJ-u nije dala nikakvih rezultata. Jednako tako, vukovski Broz-Ivekovićev rječnik iz 1901. (BI 1901) te Benešićev (BEN 1985–) ne bilježe *cjepivo*. Natuknicu *cjepivo* Lewis pronalazi

⁶ Usp. Samardžija 2004., Stolac i Morić-Mohorovičić 2014. te Vrgoč 2021.

ponovno potvrđenu u rječniku Matice hrvatske i Matice srpske iz 1967. (MATICA 1967). Nakon toga svi kasniji opći rječnici imaju natuknicu *cjepivo*.

Podatke o tome nalazi li se naziv *cjepivo* u analiziranim rječnicima donosimo sumarno u sljedećoj tablici.

1. tablica: Potvrde naziva *cjepivo* u analiziranim rječnicima

	<i>godina</i>	<i>naslov</i>	<i>autor</i>	<i>cjepivo (+/-)</i>
1.	1802. – 1803.	<i>Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika</i>	Josip Voltić = VOL 1802	–
2.	1801.	<i>Lexicon Latino-Italico-Illyricum</i>	Joakim Stulli = STULLI 1801	–
3.	1806.	<i>Rjecsoslojje ilirsko (slovinsko)-italiansko-latinsko u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja, I i II</i>	Joakim Stulli = STULLI 1806	–
4.	1810.	<i>Vocabolario Italiano-Ilirico-Latino</i>	Joakim Stulli = STULLI 1810	–
5.	¹ 1839.	<i>Ilirsko-Nemacski i Nemacsko-Ilirski Rukoslovník</i>	Richter, Ballmann, Fröhlich = RBF 1839/1840	–
6.	² 1840.	<i>Ilirsko-Nemacski i Nemacsko-Ilirski Rukoslovník</i>	Richter, Ballmann, Fröhlich = RBF 1839/1840	–
7.	1842.	<i>Deutsch-ilirisches Wörterbuch –Němačko-ilirski slovar</i>	Ivan Mažuranić i Josip Užarević = MUR 1842	–
8.	1846. – 1849.	<i>Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik</i>	Josip Drobníč = DRO 1846	–
9.	1853.	<i>Rěčnik ilirskoga i němačkoga jezika. Pěrví iliti ilirsko-němački dio.</i>	Rudolf Veselić (Fröhlich) = VES 1853	–
10.	1854.	<i>Rěčnik ilirskoga i němačkoga jezika. Drugí iliti němačko-ilirski dio.</i>	Rudolf Veselić (Fröhlich) = VES 1854	–

	¹ 1858.	<i>Vocabolario illirico-italiano / Rječnik ilirsko-talianski</i>	Dragutin Antun Parčić = PAR 1858	–
11.	² 1874.	<i>Rječnik slovinsko-talijanski / Vocabolario slavo-italiano</i>	Dragutin Antun Parčić = PAR 1874	+
	³ 1901.	<i>Vocabolario croato-italiano</i>	Dragutin Antun Parčić = PAR 1901	+
12.	1860.	<i>Němačko-hrvatski rěčnik</i>	Bogoslav Šulek = ŠUL 1860	+
	¹ 1869.	<i>Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika</i>	Ivan Filipović = FIL 1869	+
13.	² 1875.	<i>Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika</i>	Ivan Filipović = FIL 1875	–
14.	1880. – 1976.	<i>Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Akademijin rječnik)</i>	ARJ	–
	¹ 1887.	<i>Vocabolario Italiano-Slavo (Croato) / Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)</i>	Dragutin Antun Parčić = PAR 1887	+
15.	² 1908.	<i>Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)</i>	Dragutin Antun Parčić = PAR 1908	–
16.	1901.	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	Ivan Broz i Franjo Iveković = BI 1901	–
17.	1967.	<i>Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika A – K</i>	MATICA = ADOK 1967	+
18.	1985. –	<i>Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića</i>	Julije Benešić = BEN 1985–	–
19.	¹ 1991.	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	Vladimir Anić = ANIĆ I	+
	² 1994.	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	Vladimir Anić = ANIĆ I	+
	³ 1998.	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	Vladimir Anić = ANIĆ I	+
20.	2000.	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i>	gl. ur. Jure Šonje = ŠONJE 2000	+

21.	2002.	<i>Hrvatski enciklopedijski rječnik</i>	Vladimir Anić = ANIĆ II	+
22.	2012.	<i>Školski rječnik hrvatskoga jezika</i>	IHJJ 2012	+
23.	2015.	<i>Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika</i>	Vladimir Anić et al. = ANIĆ III	+
24.	2015.	<i>Veliki rječnik standardnoga hrvatskog jezika</i>	gl. ur. Ljiljana Jojić = VRH 2015	+

Prije no što zaključimo osvrt na opće rječnike svakako je potrebno osvrnuti se na poseban Parčićev doprinos. Naime, Parčić uz *cjepivo* kao rješenje nudi i riječ *kravinjak*, misleći pritom na cjepivo pripravljeno od kravljih boginja. Parčićeva tvorenica *kravinjak* nastala je kalkiranjem predložka koji nalazimo u većini jezika (internacionalizam *vaccina*). Na istome tragu je i Jenner skovao naziv *vaccine* od latinskoga pridjeva *kravlji* (*variolæ vaccinaæ*). Naziv *kravinjak* samo je još jedan primjer potencijala hrvatske tvorbe, a Parčića se prema svemu sudeći može smatrati tvorcem toga naziva. Vidjet ćemo kako naziv *kravinjak* nije ostao zabilježen samo kao Parčićev hapaks, nego se javlja i u kasnijim terminološkim rječnicima. Međutim, *cjepivo* je ostalo krovni naziv za sve vrste sredstava za postizanje imunosti na zarazne bolesti.

Terminološki rječnici

Kad je riječ o terminološkim rječnicima, rezultati su još intrigantniji i bogatiji. *Rječnik lēčničkoga nazivlja* – dvosmjerni njemačko-hrvatski / hrvatsko-njemački rječnik s latinskim i grčkim intervencijama Ivana Dežmana (1841. – 1873.) iz 1868. – prvo je objavljeno leksikografsko ostvarenje na području medicine i smatra se prvim stručnim rječnikom iz toga područja. Pretragom rječnika ustanovili smo kako Dežman registrira *cēpivo* u abecedariju s hrvatskim polaznim jezikom, no jednako tako i pod njemačkim s. v. *Impfungsstoff*⁷.

⁷ Iz slike 6 vidljivo je da se kao njemačka istovrijednica za polaznu hrvatsku natuknicu *cjepivo* navodi *Impfstoff*, dok se u njemačkome abecedariju uspostavlja polazni lik *Impfungsstoff*.

<p>Cěpilica, f. die Impfnadel, acus vacci- natoria.</p> <p>Cěpiti, v. a. impfen.</p> <p>Cěpivo, n. der Impfstoff, lymphä vacci- natoria.</p>	<p>I.</p> <p>Impfungsstoff, lymphä vaccinatoria cěpivo.</p>
---	--

Slika 6: *Cjepivo* u Dežmanovu rječniku *Rěčnik lěčnickoga nazivlja* (1868.)

Svakako je nužno naglasiti kako se Dežman u predgovoru rječnika osvrće na rječnike, priručnike i rukopise na koje se oslanjao pri njegovoj izradbi, što uvelike osvjetljava izvorišta riječi *cjepivo*:

Da rečem sad, kako sam rěčnik sastavljao. Izvadio sam iz svih dosad utištenih hrvatskih rěčnikov sve lěčnicke rěči, te ih prema znamenovanju poredao. I Vukovim i Šulkovim rěčnikom na isti sam se način koristio. Premili pako učitelj moj Fran Kurelac, koj me ne samo hrvatskoj knjizi privede, već mi i svaki čas svojim obilatim poznavanjem hrvatštine u pomoć dohodi, podà mi svoje prebogato i dragocěno gradivo za rěčnik, što ga on od toliko godin skuplja. I dobroti g. Šulka nemogu se tako lahko odužiti, što mi posudio rukopis Sladovićevih rěčij, osim onih, koje mu poslà iz Aleksinca u kneževini srbskoj njegov brat Dr. Šulek. A g. Jagić dadè mi pregledati zbor rěčij, poslanih akademiji jugoslovenskoj častnim rodoljubom g. Mihovilom Pavlinovićem, na čem mu iskrena hvala.

Spomenuvši, među ostalima, „Vuka” i „Šulka”, očitò je da je Dežman imao na umu dva kapitalna onodobna rječnika – pretpostavljamo jedno od dvaju izdanja *Srpskoga rječnika* (¹1818., ²1852.) Vuka Stefanovića Karadžića te već spomenutu leksičku riznicu Bogoslava Šuleka, *Němačko-hrvatski rěčnik* (1860.). Budući da pretragom obaju izdanja Vukova rječnika nisu pronađene potvrde riječi *cjepivo*, ni taj morfem u medicinskome smislu, Dežman se po svoj prilici oslonio na Šulekovo rješenje. Kad je o Šuleku riječ, ovdje u istraživanju dolazimo do jednoga neobičnog leksikografskog momenta. Šulek kao leksikograf bez presedana čuven je i zbog objavljivanja dvosvezačnoga terminološkog rječnika *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenog nazivlja* (1874./1875.) zbog čega je u literaturi ovjenčan naslovom oca hrvatskoga znanstvenog nazivlja (Gostl 1996: 50). Začudno, u tome rječniku ne nalazimo imenicu *cjepivo* (*ciepivo*, *cěpivo*), niti je nalazimo u abecedariju ostalih jezika.

Sljedeći terminološki rječnik koji je bio predmetom pretrage, a doživio je dva izdanja (1898., 1913.), jest *Ljekarski rječnik* te *Medicinski rječnik* (*Lexicon medicum*) *njemačko-latinsko-hrvatski* karlovačkoga liječnika Milana Nemičića (1844. – 1930.). *Medicinski rječnik* nosi titulu najopsežnijega medicinskog rječnika objavljenoga u Hrvatskoj.⁸ U oba je izdanja potvrđena imenica *cjepivo* unutar natukničkoga grozda *vaccina* te s. v. *Impfstoff*:

Impfstoff, Schutzpockenimpfstoff, *lymphā vaccinatoria*, *vaccina*, (zaštitno) cjepivo od boginja; Kuhpockenlymphe, *lymphā e vacciola*, kravinjak.
Impfung, Schutzpockenimpfung, *vaccinatio*, *inoculatio vaccinae*, ciepljenje (zaštitnih) boginja, ciepnja boginja, kalamljenje (ili kalemljenje) boginja; cjepitba kozicâ; Kuhpockenimpfung, *inoculatio vacciolae*, uciepljenje kravljih koza, uciepljivanje (mehrmaliges Impfen) kravljih koza.

Slika 7: *Cjepivo* u Nemičićevu *Ljekarskome rječniku* (1898.)

Vaccina, a) *bact.*, Impfstoff. das Vakzin, cjepivo; v. Vakzin, das; [b) die Kuhpocke, Schutzpocke (durch Impfung mit Kuhpockenlymphe erzeugte Pustel), *variola vaccina*, zaštitna koza; c) Kuhpockenlymphe, originäre, *lymphā e vacciola*, kravinjak]; d) Schutzpockenimpfstoff, *lymphā vaccinatoria*, *serum vaccinicum*, *lymphā vaccina*, zaštitno cjepivo od boginja.

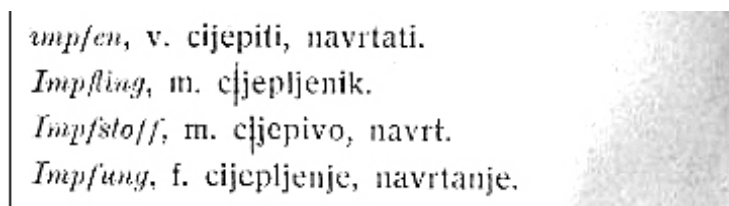
Impfstoff, Vākzine, *vaccina*, *serum vaccinium*, cjepivo; māja (za kalamljenje); v. V a c c i n a.

Slika 8: *Cjepivo* u Nemičićevu *Medicinskome rječniku* (1913.)

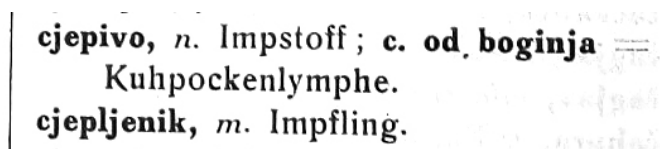
⁸ Danas postoje i opsežniji, no nisu normativni, već deskriptivni i uključeno je nekoliko jezika, poput Marevičeva *Osmojezičnoga medicinskog enciklopedijskog rječnika* i sl.

Zanimljivo je kako Nemičić preuzima i naziv *kravinjak* za *lympa e vacciola*, odnosno *cjepivo* od kravljih boginja. No, nakon Nemičića taj naziv po svojoj prilici odlazi u pasivni leksik jer više na njega u stručnoj leksikografiji ne nailazimo.

Jedan od najistaknutijih liječnika u Dalmaciji s prijelaza 19. u 20. stoljeće, *alumnus* bečkoga Medicinskog fakulteta te član Vrhovnoga zdravstvenoga vijeća u Beču Božo Peričić (1865. – 1947.) autor je *Medicinskoga rječnika njemačkoga i hrvatskog jezika*, koji je doživio dva izdanja: 1906. (njemačko-hrvatsko dio) i 1919. (dvosmjerni hrvatsko-njemački). U oba Peričićeva rječnika nailazimo na naziv *cjepivo* s. v. *Impfstoff* (1906.) te kao polaznu hrvatsku natuknicu *cjepivo* (1919.).

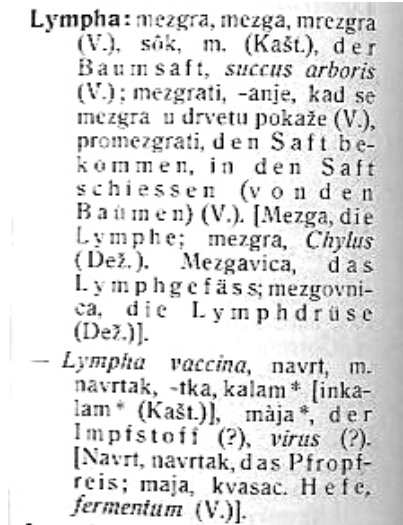

Slika 9: *Cjepivo* u Peričićevu rječniku *Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskog jezika* (1906.)

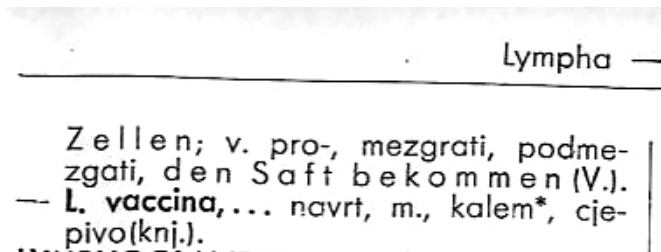
Slika 10: *Cjepivo* kao rječnička natuknica u Peričićevu rječniku *Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskog jezika* (1919.)

Kaštelanski liječnik Joso Arambašin (1861. – 1945.) sastavljač je medicinskoga rječnika koji je isto tako doživio dva izdanja. U prvome izdanju iz 1912. njegov *Liječnički rječnik* ne donosi naziv *cjepivo*. Očekivalo bi ga se pod polaznom latinskom natuknicom (*lympa*) *vaccina*, no Arambašin na tome mjestu nudi nazive *navrt*, *kalam**, *inkalam** (Kašt.), *maja**. Nedostatak *cjepiva* u rječniku začuđuje to više što Arambašin navodi Peričićev rječnik (1906.) kao jedan od svojih izvora, u kojemu je, vidjeli smo, potvrđena riječ *cjepivo* s. v. *Impfstoff*.

Slika 11: Nazivi za latinski *lympha vaccina* u Arambašinovu rječniku *Liječnički rječnik* (1912.)

U drugome izdanju svojega rječnika, *Prinovljeni liječnički rječnik* iz 1940., s. v. *lympha vaccina* ipak nalazimo *cjepivo* sa stilskom oznakom *knj.*, koju u dijelu „skraćene riječi” opisuje kao „kod književnika”. Uz *cjepivo* navodi i nazive *navrt* i *kalem**. U oba izdanja rječnika imenici *kalam* (*kalem*) pridružuje zvjezdicu kao napomenu da je riječ o „tugjici”. Premda se Arambašin oslanjao i na dotadašnju rječničku građu, u predgovoru kategorički upozorava na to kako se uvelike oslanjao samo na one riječi koje je u narodu čuo ili čitao, a da je „prevogjenje ili kovanje prezreo”. Stoga njegov leksički korpus obiluje regionalnim odrednicama poput [Kašt.] za Kaštela u Dalmaciji. Njegov bi se rječnik mogao opisati kao riznica narodnoga medicinskog nazivlja.

Slika 12: *Cjepivo* s. v. *lympha vaccina* u Arambašinovu rječniku *Prinovljeni liječnički rječnik* (1940.)

Možemo zaključiti kako je nakon pretrage terminoloških rječnika rezultat posvjedočenosti riječi *cjepivo* sljedeći:

	godina	autor	naslov	<i>cjepivo</i> (+/-)
1.	1868.	Ivan Dežman	<i>Rječnik lječničkoga nazivlja</i> ⁹	+
2.	1874. – 1875.	Bogoslav Šulek	<i>Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja</i>	–
3.	¹ 1898.	Milan Nemičić	<i>Ljekarski rječnik (njemačko-latinsko-hrvatski)</i>	+
	² 1913.	Milan Nemičić	<i>Medicinski rječnik (Lexicon medicum) njemačko-latinsko-hrvatski</i> ¹⁰	+
4.	¹ 1906.	Božo Peričić	<i>Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskog jezika</i>	+
	² 1919.	Božo Peričić	<i>Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskog jezika</i>	+
5.	¹ 1912.	Joso Arambašin	<i>Liječnički rječnik</i>	–
	² 1940.	Joso Arambašin	<i>Prinovljeni liječnički rječnik</i> ¹¹	+

Zbog internacionalizma *vakcina*, koji nije zaživio u hrvatskome standardnom jeziku, za istraživanje su relevantni i rječnici stranih riječi. No, ovdje možemo napomenuti samo to da se *cjepivo* u tradiciji takvih jezičnih priručnika gotovo redovito pojavljuje u definicijama ili kao ekvivalent imenice *vakcina* (Lewis 2021: 29).

Opća enciklopedika

S obzirom na nemjerljiv iskorak koji je pojava cijepjenja u 19. stoljeću donijela zdravstvenomu blagostanju čovječanstva, smatrali smo prikladnim proučiti i nje-

⁹ Dostupan na: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10084241?q=dezman&page=,1>.

¹⁰ Dostupan na: https://archive.org/details/medicinski_rjecnik_njemacko_latinsko_hrvatski_1913-milan_nemicic/.

¹¹ Dostupan na: https://archive.org/details/prinovljeni_ljecnicki_rjecnik_1940-joso_arambasin/.

govu zastupljenost u hrvatskim enciklopedijama. Ovdje smo se ponovno ograničili na prvu polovicu 20. stoljeća, konkretnije prvu hrvatsku modernu enciklopediju – *Hrvatsku enciklopediju / Encyclopaedia croatica* (1941. – 1945.) u izdanju Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, čiji je glavni urednik bio Mate Ujević (1901. – 1967.), utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike, koja je od predviđenih 12 svezaka doživjela njih pet. U trećemu svesku *Boja – Cleveland* nailazimo na enciklopedijsku natuknicu *cijepljenje* (i *cjepivo*) u kojoj se u nešto više od 2000 riječi definira, opisuje i pojašnjava koncept cijepljenja i priprava cjepiva. Zanimljivo, hrvatska „protoenciklopedija” – *Hrvatska enciklopedija. Priručni rječnik sveobćega znanja*. (1887. – 1890.) Ivana Branislava Zocha (1843. – 1921.) i Josipa Mencina (1856. – 1900.) – opisuje pod zasebnom enciklopedijskom natuknicom *cijepljenje* u agronomskome i medicinskome smislu, no za pripravak ne spominje naziv *cjepivo*.¹²

CIJEPLJENJE (i cjepivo). U širem medicinskom smislu c. je umjetno prenošenje zaraznih klica, virusa, odnosno zaraznih tvari na zdravi organizam. To se prenošenje vrši kroz kožu ili drugo tkivo, a i kroz usta i crijeva ili druge organe, da se postigne imunitet (*zaštitno c.*); ali prenosi se

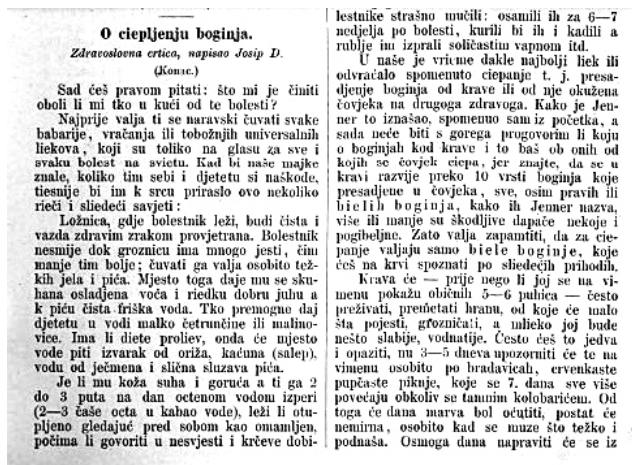
Sika 13: Enciklopedijska natuknica *cijepljenje* (i *cjepivo*) u *Hrvatskoj enciklopediji* (1941. – 1945.)

Periodika 19. stoljeća

Konačno, važno je spomenuti i periodiku 19. stoljeća koju je u to doba odlikovala naglašena akademska razina i ozbiljnost tema koje su se obrađivale. Središnji list hrvatske književnosti i kulture *Vienac* u 11. broju od 16. ožujka 1872. donosi razmjerno opširan tekst o genezi cijepljenja protiv velikih boginja i postupku cijepljenja pod naslovom *O ciepljenju boginja*.¹³ U tekstu se imenica za pripravak – *cjepivo* – obilato upotrebljava. To još jednom svjedoči o uvriježenosti razmatranoga naziva.

¹² Djelo je 1996., popraćeno uvodnim tekstovima Igora Gostla i Vesne Burić, doživjelo drugo izdanje kao pretisak pod naslovom *Prva hrvatska enciklopedija*.

¹³ *Vienac*, 16. ožujka 1872., god. IV, br. 11. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11035024?page=1>.

Slika 14: Odlomak iz teksta *O ciepljenju boginja*, Vienac (1872.)

U istome godištu *Vienac* u 32. broju od 10. kolovoza donosi prijevod novele Édouarda Renéa de Laboulayea pod naslovom *Boginje*, u kojemu se također spominje *cjepivo*. Izdajamo kao zanimljivost kako je novelu pod pseudonimom Vilko Slavoj preveo hrvatski političar Fran Folnegović.¹⁴

O etimologiji

Etimologiju tvorenice *cjepivo* izvodimo od glagola *cijepiti*, čije potvrde sežu u 16. stoljeće. Prvotno značenje odnosilo se na postupak cijepljenja (kalemljenja, navrtanja) stabala i nespolnoga razmnožavanja biljaka, odnosno „tehniku kojom se pri cijepljenju mladice umeću u razrezanu koru drveta”, pri čemu je *cijep* „grančica koja se ucjepljuje (usađuje) na drugu biljku kao podlogu” (Matasović i dr. 2016.). Kasnije, za potrebe medicinskoga nazivlja dolazi do razjednačavanja značenja i njegove reterminologizacije te se glagol *cijepiti* počinje rabiti u značenju ‘dati/davati komu *cjepivo* i tako ga učiniti/činiti otpornim na kakvu bolest’ (IHJJ 2012.). Danas je glagol *cijepiti* višeznačna riječ koja se u jednom značenju rabi u botanici, a drugom u medicini. Konačno, izvedenicu *cjepivo* rabimo ne samo kao medicinski naziv, nego i u botaničkome smislu kao „dio biljke ili

¹⁴ *Vienac*, 10. kolovoza 1872., god. IV, br. 32. <https://onb.digital/result/106A03AC>.

pupoljak koji se usađuje na drugu biljku kao podlogu; cijep, cjevivo, navrtak” (ANIĆ II 2002.).

Ini europski jezici

U kontekstu drugih europskih jezika, osobito slavenskih, u vezi s pitanjem isto-vrijednice za Jennerovu riječ *vaccine* hrvatski jezik donekle se izdvaja. Naime, hrvatski je jedan od rijetkih jezika koji nije internacionalizmom preuzeo engleski tvorbeni model hrv. *vakcina** < engl. *vaccine* < lat. *vaccinæ*, nego se poslužio autohtonim jezičnim materijalom kako bi pronašao naziv za novi koncept. Navedimo kako je od slavenskih jezika hrvatski jezik jedan od malobrojnih – uz slovenski (*cepivo*) i poljski (*szczepionka*) – koji ima jedan standardizirani naziv, dok se ostali slavenski jezici oslanjaju na internacionalizam *vakcina* ili nude dva usporedna naziva (bugarski *вакцина*; češki *vakcína, očkovací látka*; slovački *vakcína, očkovacia látka*; makedonski *вакцина*; srpski *vakcina*). Mnogi neslavenski europski jezici imaju isključivo posuđenicu iz engleskoga poput danskoga *vaccine*, estonskoga *vaktsiin*, francuskoga *vaccin*, irskoga *vacsáin*, talijanskoga *vaccino*, litavskoga *vakcina*, latvijskoga *vakcīna*, norveškoga *vaksine*, portugalskoga *vacina*, rumunjskoga *vaccin*, švedskoga *vaccin* ili rjeđe dvostruka rješenja poput mađarskoga *oltóanyag* i *vakcina* te nizozemskoga *vaccin* i *entstof*. Od neslavenskih jezika samo finski (*rokote*), grčki (*εμβόλιο*) i njemački (*Impfstoff*) imaju isključivo domaću riječ.¹⁵

Zaključak

Godine 1798. liječnik i imunolog Edward Jenner svoj je pripravak za borbu protiv velikih boginja nazvao *vaccine*, a njegov suradnik Richard Dunning osmislio je dvije godine poslije riječ za taj postupak i imenovao ga *vaccination*. Istražujući prve potvrde hrvatskoga naziva za Jennerov pripravak provjerili smo ovjerenost riječi *cjevivo* u 36 leksikografskih izdanja od 1801. do 2015. godine, a

¹⁵ Podatci o nazivima navedeni su prema službenoj terminološkoj bazi Europske unije – IATE (Interactive Terminology for Europe), <https://iate.europa.eu/search/result/1650998589903/1>. Uz službene jezike EU-a navodimo i potvrde za makedonski, norveški i srpski.

u istraživanje smo uključili i periodiku sredine 19. stoljeća, konkretno časopis *Vienac*, kako bismo vidjeli je li istraživana riječ zaživjela i u drugim funkcionalnim stilovima. Rezultati naše analize navode na zaključak kako je prva potvrda riječi *cjepivo* iz 1860. godine, a autor joj je Bogoslav Šulek. Posvjedočena je u njegovu *Němačko-hrvatskome rěčniku*. Poslije je nalazimo u Parčićevu djelu *Rječnik slovinsko-talijanski / Vocabolario slavo-italiano* iz 1874., a prema navodima pojedinih istraživača nije isključeno da ju je Parčić i preuzeo iz Šulekova leksikografskog djela. Zanimljivo je pak da natuknicu *cjepivo* ne nalazimo u Akademijinu rječniku (1880. – 1976.), što se može tumačiti činjenicom da su urednici i autori toga rječnika, vođeni leksikografskim i jezičnim koncepcijama hrvatskih vukovaca, izbjegavali uvrštavanje novotvorenica, a pogotovo onih kojima je tvorac bio Šulek. Od rječnika dviju Matica nadalje (1967.) gotovo da nema suvremenoga rječnika koji ne navodi natuknicu *cjepivo*.

Terminološki rječnici medicinskoga nazivlja očekivano donose dosta potvrda. Počevši od Dežmanova *Rěčnika lěčničkoga nazivlja* (1868.) nalazimo riječ *cjepivo* i kao natuknicu polaznoga jezika i kao natuknicu ciljnoga jezika s obzirom na to da su mnogi od njih dvojezični ili višejezični. I Dežman se izravno očitovao o tome da je jedan od uzora pri izradi njegova rječnika bio Bogoslav Šulek, pa je vjerojatno da se i on služio Šulekovim *Němačko-hrvatskim rěčnikom* iz 1860. godine. Nemičić (1898.) i Peričić (1906.) koriste se nazivom *cjepivo* u svojim leksikografskim djelima, a Arambašin (1912.) kao da propušta uvrstiti u svoj rječnik tu dotad već ustaljenu natuknicu. Međutim, obrazloženje toga „propusta” moglo bi biti vrlo jednostavno: kako se u predgovoru očitovao da je u rječnik uvrštavao samo riječi koje se upotrebljavaju „u narodu”, u njegovoj leksikografskoj koncepciji nije bilo mjesta za novotvorenice. U drugome izdanju iz 1940. ipak je uvrstio natuknicu *cjepivo* s naznakom da se upotrebljava „kod književnika”.

Pretpostavka da ćemo u periodici 19. stoljeća pronaći potvrda riječi *cjepivo* pokazala se opravdanom. U *Viencu* iz 1872., dakle samo 12 godina od Šulekove rječničke prvopotvrđenice, *cjepivo* je neutralna, stilski neobilježena riječ kojom se koriste i autori novinskih članaka namijenjenih najširoj publici. Usto, i u književnoumjetničkome stilu našli smo potvrdu te riječi u prijevodu novele Édouarda Renéa de Laboulayea pod naslovom *Boginje*, koju je iste 1872. preveo Fran Folnegović.

Na kraju, usporedbom s drugim europskim jezicima utvrdili smo da se osim u hrvatskome domaća riječ za internacionalizam *vakcina* upotrebljava samo u slovenskome i poljskome, a od neslavenskih jezika u finskome, grčkome i nje-mačkome jeziku. Ostali jezici koriste se ili internacionalizmom ili supostoje in-ternacionalizam i domaća riječ, ali se prednost ne daje ni jednoj od dviju riječi.

Slijedom svega navedenog može se ustvrditi kako je u relativno kratkom razdo-
blju od šezdesetak godina od Jennerova otkrića u hrvatskome jeziku stvoren i
leksikografski potvrđen hrvatski naziv *cjepivo*. Prema nama dostupnim podatci-
ma njegov je vjerojatni autor svestrani terminolog Bogoslav Šulek, koji je i ovom
jezičnom kreacijom nesumnjivo dao još jedan doprinos svojem statusu oca hr-
vatskoga stručnog nazivlja. Naziv *cjepivo* danas je riječ općega leksika, jasna
svim govornicima hrvatskoga jezika. No, da je primjericice zaživjela Parčićeva
tvorenica *kravinjak* (1887.), koju je poslije preuzeo i Nemičić (1898.), povijest
naziva za vakcinu u hrvatskome mogla je teći i u drugome smjeru.

Izvori (kronološki)

Opći rječnici

STULLI 1801 = Stulli, Joakim. 1801. *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*. Typis ac sump-
tibus Typographiae, regiae Universitatis Pestanae, Budae.

VOL 1802 = Voltić, Josip. 1802./1803. *Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga
jezika*. U priteštenici Kurtzbecka. Beč.

STULLI 1806 = Stulli, Joakim. 1806. *Rjecsosloxe ilirsko (slovinsko)-italiansko-latin-
sko*. Antun Martekini. Dubrovnik.

STULLI 1810 = Stulli, Joakim. 1810. *Vocabolario Italiano-Ilirico-Latino*. Antun Mar-
tekini. Dubrovnik.

RBF 1839/1840 = Richter, Adolf Miroslav; Ballmann, Adolf Jozef; Fröhlich, Rudolf.
¹1839., ²1840. *Ilirsko-Nemacski i Nemacsko-Ilirski Rukoslovník*. Knj. I–II. Mihailj Le-
chner. Beč.

MUR 1842 = Mažuranić, Ivan; Užarević, Jakov. 1842. *Deutsch-ilirisches Wörterbuch
–Němačko-ilirski slovar*. Verlag und Druck der f. priv. ilirischen National-Buchdrucke-
rei von Dr. Ljudewit Gaj. Agram.

DRO 1846 = Drobníč, Josip. 1846. – 1849. *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik*. Ti-
skom jermenskoga manastira. Beč.

VES 1853 = Veselić (Fröhlich), Rudolf. 1853. *Rječnik ilirskoga i nječkoga jezika. Prvi iliti ilirsko-nječki dio*. Troškom A. A. Venedikta. Beč.

VES 1854 = Veselić (Fröhlich), Rudolf. 1854. *Rječnik ilirskoga i nječkoga jezika. Drugi iliti nječko-ilirski dio*. Troškom A. A. Venedikta. Beč.

PAR 1858 = Parčić, Dragutin Antun. 1858. *Vocabolario illirico-italiano / Rječnik ilirsko-talijanski*. Petar Abelić knjigar-izdavaatelj. Zadar.

ŠUL 1860 = Šulek, Bogoslav. 1860. *Nječko-hrvatski rječnik*. Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja. Zagreb.

FIL 1869 = Filipović, Ivan. 1869. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. I. Nječko-hrvatski dio. Knj. I (A–L), II (M–Z). Uz sudjelovanje Gjüre Deželića i Ljudevita Modca*. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. Zagreb.

PAR 1874 = Parčić, Dragutin Antun. 1874. *Rječnik slovinsko-talijanski / Vocabolario slavo-italiano*. Braća Battara – tiskari-izdavaatelji. Zadar.

FIL 1875 = Filipović, Ivan. 1875. *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. II. Hrvatsko-njemački dio. Knj. I (A–O), II (P–Ž). Uz sudjelovanje Gjüre Deželića, Ljudevita Modca i Gjüre Šimončića*. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. Zagreb.

ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. Knj. I. – XXIII. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

PAR 1887 = Parčić, Dragutin Antun. 1887. *Vocabolario Italiano-Slavo (Croato) / Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)*. Tisak i naklada H. Luster. Senj.

BI 1901 = Broz, Ivan; Iveković, Franjo. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Štamparija Karla Albrechta. Zagreb.

PAR 1901 = Parčić, Dragutin Antun. 1901. *Vocabolario croato-italiano*. Tipografia editrice Narodni list. Zadar.

PAR 1908 = Parčić, Dragutin Antun. 1908. *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)*. Hreljanović. Senj.

ADOK 1967 = *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*. I. knjiga A – F, II. knjiga G – K. Matica hrvatska – Matica srpska. Zagreb – Novi Sad.

BEN 1985– = Benešić, Julije. 1985. – . *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

ANIĆ I = Anić, Vladimir. ¹1991., ²1994., ³1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber. Zagreb.

ŠONJE 2000 = Šonje, Jure (gl. ur.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. Zagreb.

ANIĆ II = Anić, Vladimir. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Novi Liber. Zagreb.

IHJJ 2012 = Brozović Rončević, Dunja (gl. ur.). 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*.

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. Zagreb.

ANIĆ III = Anić, Vladimir i dr. 2015. *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika*. Znanje. Zagreb.

VRH 2015 = Jojić, Ljiljana (gl. ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.

Terminološki rječnici

DEŽMAN, IVAN. 1868. *Rěčnik lěčničkoga nazivlja*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Knjižarnica Fr. Župana. Zagreb.

ŠULEK, BOGOSLAV. 1874. – 1875. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*. Knj. I–II. Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja. Zagreb.

NEMIČIĆ, MILAN. 1898. *Ljekarski rječnik (njemačko-latinsko-hrvatski)*. Nakladom kr. hrv. dalmatinske zemaljske vlade. Zagreb.

PERIČIĆ, BOŽO. ¹1906., ²1919. *Medicinski rječnik njemačkoga i hrvatskog jezika*. Štamparija Narodnoga lista. Zadar.

ARAMBAŠIN, JOSO. 1912. *Liječnički rječnik*. Hrvatska štamparija Trumbić i drug. Split.

NEMIČIĆ, MILAN. 1913. *Medicinski rječnik (Lexicon medicum) njemačko-latinsko-hrvatski*. Nakladom kr. hrv. dalmatinske zemaljske vlade. Zagreb.

ARAMBAŠIN, JOSO. 1940. *Prinovljeni liječnički rječnik*. Štamparsko poduzeće Novo doba. Split.

Enciklopedije

ZOCH, IVAN BRANISLAV; MENCIN, JOSIP. 1887. – 1890. *Hrvatska enciklopedija. Priručni rječnik sveobćega znanja*. Tiskom Dragutina Laubnera. Osiek.

Hrvatska enciklopedija. 1942. Svezak III. Naklada Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda. 757–759.

Literatura

BARBER, KATHERINE. 2007. *Six Words You Never Knew Had Something to Do with Pigs: And Other Fascinating Facts About the English Language*. Penguin Books. London.

BAXBY, DERRICK. 1999. Edward Jenner's inquiry after 200 years. *British Medical Journal* 318/7180. 390. <https://doi.org/10.1136/bmj.318.7180.390>.

DUNNING, RICHARD. 1800. *Some observations on vaccination, or, The inoculated cow-pox*. London. <https://curiosity.lib.harvard.edu/contagion/catalog/36-990061255320203941> (pristupljeno 26. siječnja 2023.).

GOSTL, IGOR. 1996. Bogoslav Šulek, otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. *Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža”* 5. 9–58.

JENNER, EDWARD. 1798. *An inquiry into the causes and effects of the variolæ vaccinaæ; a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name of the cow pox*. London. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5325107182&view=lup&seq=182&skin=2021> (pristupljeno 26. siječnja 2023.).

JENNER, EDWARD. 1800. *An inquiry into the causes and effects of the variolæ vaccinaæ; a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name of the cow pox*. London. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5325107182&view=lup&seq=11&skin=2021> (pristupljeno 26. siječnja 2023.).

JENNER, EDWARD. 1800a. *Recherches sur les causes et les effets de la variole vaccinae, maladie découverte dans plusieurs comtés de l'ouest de l'Angleterre, notamment dans le comté de Gloucester, et connue aujourd'hui sous le nom de vérole de vache*. Lyon. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55507215.image> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

KOTARSKI, LJERKA. 2020. *Proizvodnja virusnih cjepiva*. Zagreb. <http://www.imz.hr/wp-content/uploads/2020/04/O-proizvodnji-virusnih-cjepiva-u-Imunolo%C5%A1kom-zavodu.pdf> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

LEWIS, KRISTIAN. 2021. Od krave do EMA-e: cijepjenje i cjepivo u jezičnome okružju. *Hrvatski jezik* 8/2. 28–32.

MAREVIĆ, JOZO. 2015. *Osmojezični medicinski enciklopedijski rječnik*. Marka – Gradska knjižnica Velika Gorica – Biakova. Velika Gorica – Zagreb.

MATASOVIĆ, RANKO; PRONK, TIJMEN; IVŠIĆ, DUBRAVKA; BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA. 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika. 1. svezak. A – Nj*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

PADOVAN, IVO. 1991. Povijesne crtice iz hrvatske medicinske leksikografije i perspektive. *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku* 1/1. 173–176.

ROŽIĆ, VATROSLAV. 1913. *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*. Tisak i naklada knjižare L. Hartmana. Zagreb.

SAMARDŽIJA, MARKO. 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

STOLAC, DIANA; BORANA MORIĆ-MOHOROVIČIĆ. 2014. Pomorsko nazivlje u rječnicima Dragutina Antuna Parčića i Adolfa Bratoljuba Klaića. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2. 381–395.

TOLI, JASMINA; JERMEN, NATAŠA; JECIĆ, ZDENKO. 2019. Medicina u hrvatskoj leksikografiji i enciklopedici. *Acta medico-historica Adriatica* 17/2. 313–336. <https://doi.org/10.31952/amha.17.2.9>

Trésor de la langue Française informatisé, <http://stella.atilf.fr/> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

Vaccine. Merriam-Webster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/vaccine-the-words-history-aint-pretty> (pristupljeno 26. siječnja 2023.).

VODOPIJA, IVAN. 2003. Povijest cijepljenja – Iskorjenjivanje velikih boginja. *Narodni zdravstveni list*, siječanj – veljača 2003. Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije. Rijeka. 4–5. <https://zzjzpgz.hr/narodni-zdravstveni-list/narodni-zdravstveni-list-2003/sijecanj-veljaca-2003/> (pristupljeno 13. veljače 2023.).

VRGOČ, DALIBOR. 2021. *Terminološki aspekti stvaranja hrvatskoga vojnoga nazivlja*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 417 str. <https://doi.org/10.17234/diss.2020.8543>.

History of the Term *cjepivo* in Croatian Lexicography

Abstract

This paper focuses on the history of the term *cjepivo* in Croatian lexicography, exploring its first records, creation, and development of meaning. The authors analyze its first appearances in lexicographic sources and periodicals from the second half of the 19th century, including the earliest terminological dictionaries, as well as later dictionaries and encyclopedias. The paper demonstrates how, soon after the revolutionary emergence of the concept of vaccination and vaccines, the Croatian language developed a term that did not rely on the loanword *vakcina*, which is used in many other Slavic languages. This research supports the idea that Croatian has a strong word-formation capabilities, particularly evident during the peak of its terminological development in the second half of the 19th century. Additionally, the paper provides an overview of the origin of the word *vaccine* in English, the language in which the term was coined and its word-formation cluster was developed. Finally, the paper presents new perspectives on the intended part of speech for the term *vaccine* by its creator, Edward Jenner.

Cljučne riječi: naziv *cjepivo*, naziv *vaccine*, povijest hrvatskoga jezika, hrvatska leksikografija, tvorba riječi

Keywords: term *cjepivo*, term *vaccine*, history of the Croatian language, Croatian lexicography, word formation